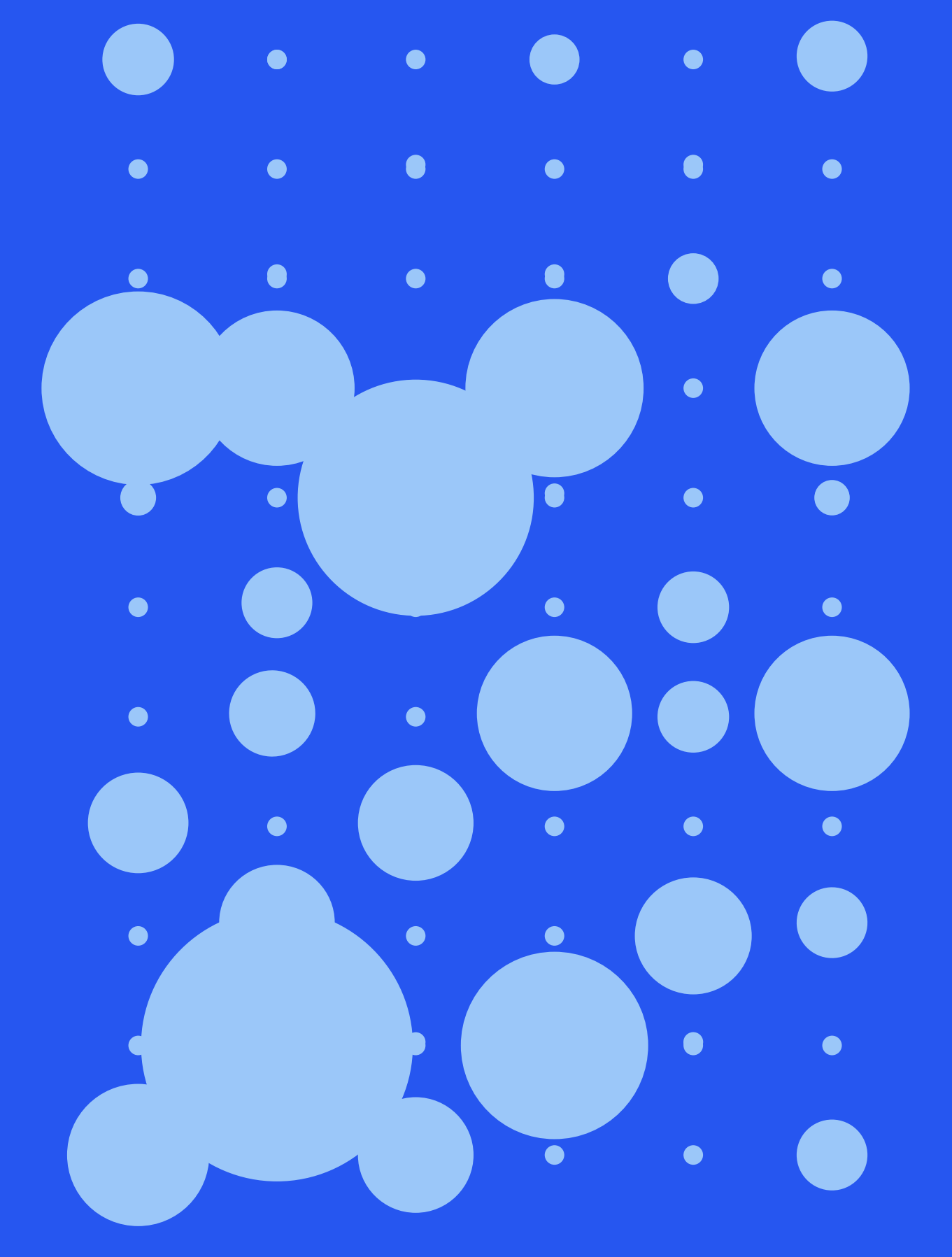

The next big
thing will be a lot
of small things

The next big
thing will be a lot
of small things

De stijging van het zeewaterpeil of de stormen die vanop zee komen, zijn bij de meest canonieke uitdagingen waar 'leven met water' ons voor stelt. We kunnen ze ons gemakkelijk voorstellen en denken daarbij bijvoorbeeld aan rampen uit het verleden of aan de vele films die erover werden gedraaid. De zeespiegelstijging en duizendjarige stormen maken deel uit van onze populaire beeldcultuur.

Ook de ruimtelijke impact van een zeespiegelstijging is enorm, maar leesbaar, en de ruimtelijke ingrepen die we er tegenover zetten zijn dat eveneens: zowel grootschalig als duidelijk. Constructies als waterkeringen, dijken of gemalen zijn bouwwerken met een enorme kracht. Ze zijn eenvoudig leesbaar, bijna als letterlijke antwoorden op de dreiging vanuit het water.

We weten dat de zeespiegelstijging en de frequentie van hevige stormen in relatie staan tot het klimaat. We weten ook dat de klimaatverandering leidt tot vele andere watergerelateerde kwesties als overstromingen, droogte of de beschikbaarheid

van drinkwater. In het licht van de klimaatverandering ontstaat er zo een bredere wateropgave. Die is meervoudig en presenteert zich niet enkel op die ene lijn die land van zee scheidt, maar overal rondom ons.

Dat wordt steeds duidelijker. Zo zijn almaar vroegere, langere en hevigere periodes van droogte afgewisseld met piekregen niet langer deel van de waarschuwingen die klimatologen uiten, maar jaarlijks terugkerende fenomenen. De problemen die ze veroorzaken raken aan onze cultuur van wonen, bewegen, voedsel telen, aan onze maakeconomie, en zo verder. De urgentie van de wateropgave wordt zo heel tastbaar. Tot nu toe bleef dit een ver-van-ons-bed-verhaal dat we kenden van bijvoorbeeld Zuidoost-Azië. Nu zien we het ook hier – en niet als een storm of dijkbreuk.

Om deze verschillende opgaven van de waterproblematiek in hun integraliteit en samenhang aan te pakken volstaat één heldere en krachtige lijn van dijken en deltawerken niet langer. Het vergt een totaal nieuwe praktijk, die we met zijn allen zullen moeten uitvinden. Als experts op vlak van water kunnen we dit probleem echt niet alleen aan. We moeten andere disciplines en sectoren betrekken.

Dit essay gaat over hoe we kunnen bouwen aan die nieuwe praktijk van verandering.

The next big thing will be a lot of small things - installatie van Thomas Lommée in opdracht van de Universiteit Gent, 2015

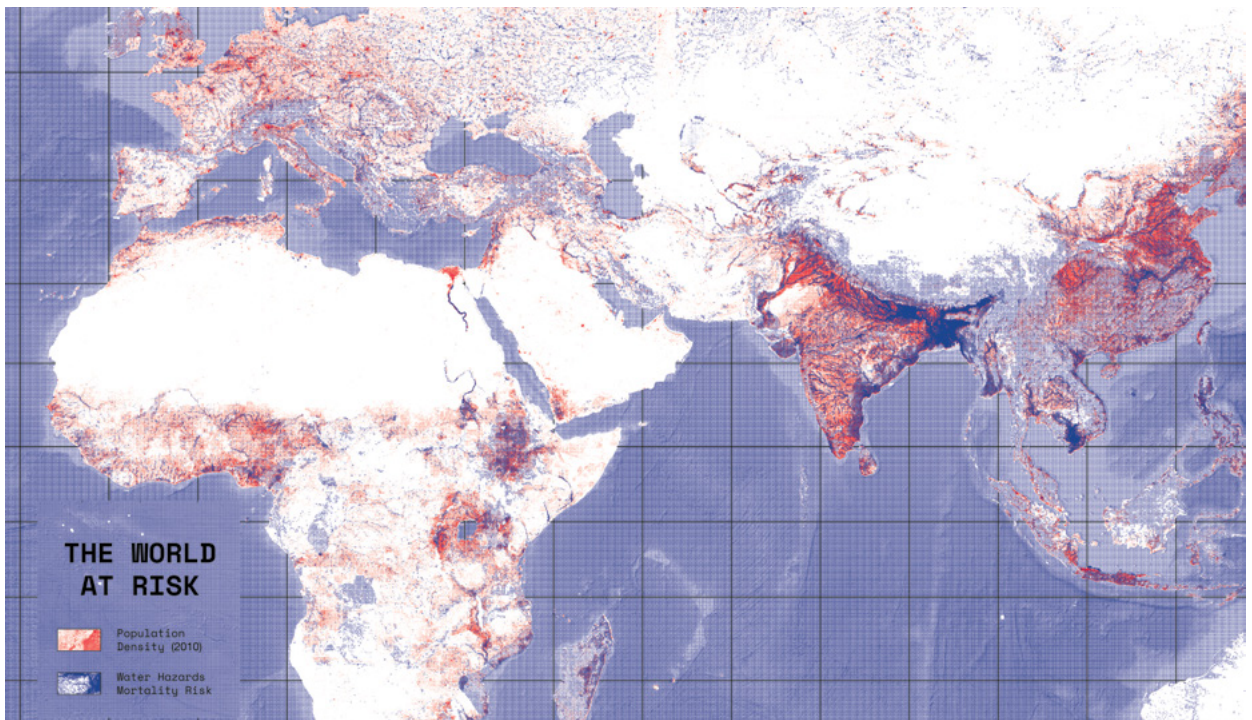
The next big
thing will be a lot
of small things

Bij het aanpakken van de zeespiegelstijging denken we snel aan de dunne lijn die getekend wordt tussen land en zee. Om ons te verdedigen tegen superstormen en een zeespiegelstijging hebben we die kustlijn vastgezet in beton: in België voornamelijk door er verdiepingshoge tweeverblijfsappartementen te bouwen, in Nederland via ingenieuze systemen van dijken en dammen om zo de delen van het binnenland die onder de zeespiegel liggen te beschermen. De kustlijn die normaliter op natuurlijke wijze continu verschuift ligt daardoor nu vast binnen een 'harde' gebouwde structuur. Wanneer we geconfronteerd worden met een verhoging van het stormpeil - een verhoging die mogelijks oploopt tot wel 130 cm in 2100 -, laat ons dat in essentie twee oplossingen: het verhogen of het verschuiven van de kustlijn.

De impact van de zeespiegelstijging blijft echter niet beperkt tot die dunne

kustlijn. Wanneer het peil van het zeewater stijgt, leidt dit onder meer tot een verhoogd overstromingsrisico van woongebieden en polders of de verzilting van oppervlakte- en grondwater. De impact op onze waterlopen heeft op zijn beurt weer gevolgen voor onder meer onze landbouwpraktijk, de biodiversiteit, proceswater voor de industrie of onze drinkwaterwinning. De impact van de stijging van het zeewaterpeil gaat dus veel verder dan die ene grens die we op onze kaarten tekenen. In het licht van deze opgave kunnen we ons dan ook niet beperken tot het ophogen van bestaande dijken of het aanleggen van nieuwe.

In het kader van '[Water as Leverage](#)', een initiatief getrokken door de Nederlandse watergezant, hebben we het geheel aan wateropgaven op een kaart geplaatst en in relatie gebracht met de bevolkingsdichtheid. Wat blijkt is dat net op dichtbevolkte plaatsen - en vooral die plaatsen waar de

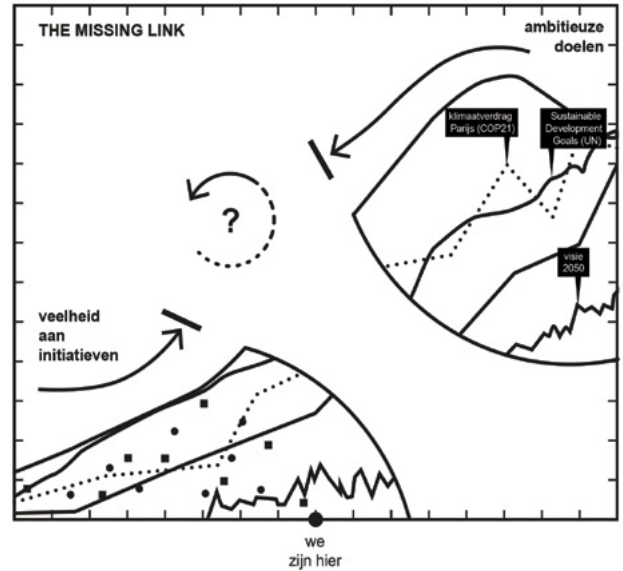

verstedelijking zich doorzet – de risico's die de wateropgave met zich meebrengt het grootst zijn. Dat geldt in het bijzonder in Zuidoost-Azië, maar gaat in belangrijke mate ook op voor onze eigen Delta.

Deze verwevenheid van de wateropgave met een hele resem aan uitdagingen die de verstedelijking ons stelt, kwamen we immers ook hier al vaak tegen: zowel in verkenningen op schaal van de delta zoals 'De Lage Landen 2020-2100' als in studies die inzoomen op de regionale of zelfs lokale schaal. Telkens weer blijkt hoe de omgang met water een invloed heeft op de manier waarop we bijvoorbeeld voedsel tot in de stad krijgen, op hoe we ons verplaatsen of op hoe we kunnen wonen.

Als we de wateropgave willen aanpakken dan zullen we dus moeten kijken naar de haarvaten van ons systeem. Niet slechts die van ons fijnmazige waternetwerk, maar – daar nauw mee verbonden – die van onze maatschappij. Als we de impact op een stijging van het zeewaterpeil willen beperken, zullen we op een hele reeks aan uiteenlopende plekken moeten ingrijpen. Of zoals Giuseppe Tomasi di Lampedusa het neerschreef: "For Everything to remain the same, everything must change."

Het is vanzelfsprekend dat de complexiteit die deze verwevenheid van opgaven en schalen met zich meebrengt het niet eenvoudig maakt om de waterproblematiek aan te pakken. Er zijn vele mogelijke pistes denkbaar om te werken rond die grote uitdaging. Dat is ook merkbaar in de praktijk. Langs de ene kant zien we daar een veelheid aan initiatieven die elk proberen in te grijpen op veelal lokale urgenties. Langs de andere kant onderhandelen experts en beleidsmakers ambitieuze doelstellingen zonder dat dikwijls duidelijk is hoe die doel-

stellingen naar concrete opgaven kunnen vertaald worden.

Dat de kloof tussen de concrete acties die ondernomen worden rond dit soort van complexe opgaven en de kaders waarmee we ze beleidstechnisch proberen te vatten groot is, stelden we een eerste keer vast tijdens 'Designing the Future', een reeks werksessies en een boek over de grote transitieopgaven. Tijdens de Internationale 'Architectuur Biënnale Rotterdam' (IABR) van 2018 en de daaraan gekoppelde tentoonstelling 'You Are Here' in Brussel benoemden we het verbinden van die twee posities als de zoektocht naar the missing link: Op welke manier kunnen we ervoor zorgen dat de verschillende initiatieven die nu ontstaan op een structurele manier bijdragen aan het behalen van de gestelde ambities? Op welke wijze kunnen beleidsmakers innoverende praktijken opzetten en ondersteunen om te werken aan de transitie? De zoektocht naar die missing link vereist wat we toen benoemden als "het grootste creatieve proces van onze generatie".

De doorgedreven sectorale benadering rond veel van de problematieken waar we voor staan, maakt het echter niet eenvoudig om ze in al hun verwevenheid aan te pakken. Alleen al rond water bestaan er in Nederland en in België kaders als een droogteplan, een zoetwaterplan, de waterkwaliteitscheck of de watertoets. Vele steden, regio's en waterschappen hebben plannen rond het hemelwater, grijswater of drinkwater en ontwikkelden daarnaast strategieën rond wateroverlast. Al deze plannen behandelen aspecten rond hoe we met water omgaan binnen onze Delta. Vele van deze plannen staan echter naast elkaar en gaan niet op

zoek naar mogelijk kansen in het samen-nemen van verschillende aspecten van de waterhuishouding. Laat staan dat ze complementair zijn uitgewerkt met kaders rond andere thematieken zoals biodiversiteit, de landbouw, mobiliteit of wonen – en al zeker niet over landsgrenzen heen.

Een hoeve met als naam '[De Waterkant](#)' laat echter zien hoe in de praktijk al deze thema's samenkomen. In die naam schuilt zowel haar verleden als haar toekomst. In het verleden zorgden de waterlopen die de hoeve omringen voor malse weilanden. Sinds ingrepen zoals de aanleg van een nabijgelegen wachtbekken en de

daaropvolgende veelvuldige overstromingen van het landbouwland werd dit echter eerder een nadeel dan een troef. Als één van de **'Pilotprojecten Productief Landschap'** – een initiatief van de Vlaams Bouwmeester dat we mee begeleidden – werd de waterproblematiek rond de hoeve aangepakt samen met de landbouwers en in het licht van een landbouwpraktijk aangepast aan haar ruimtelijke condities. Hoeve De Waterkant is zo een plek waar het bestrijden van de wateroverlast geïntegreerd wordt met de omschakeling naar een economisch rendabele, duurzame landbouw.

Ook in de stad bestaan gelijkaardige situaties. In Brussel is er een **'plan de gestion de l'eau'**, een hemelwaterplan, waarin een heleboel maatregelen en reglementeringen zijn opgenomen om wateroverlast te voorkomen. Het succes van dat plan is echter afhankelijk van ingrepen in het straatprofiel en dus dient ook gekeken te worden naar het mobiliteitsbeleid. Daar ligt

een kans! Meer infiltratie in de straten zou hand in hand kunnen gaan met een mobiliteitstransitie. Net het grijpen van die kans is echter moeilijk in een sectoraal opgebouwde (plannings)wereld.

Plekken als Hoeve De Waterkant of de Brusselse straten laten zien hoe de verschillende doelstellingen die in elk van de beleidskaders werden uitgewerkt moeten samenkomen in de ruimte. In de praktijk worden de meeste projecten zo opgezet dat ze zich slechts beperken tot het werken rond één specifieke, sectoraal bepaalde doelstelling. Indien we de wateropgave echter fundamenteel willen aanpakken, indien we willen terugkeren naar de haarvaten van ons systeem, dan moeten we net vertrekken vanuit de samenhang van al deze opgaven. We moeten inzien dat in de meerlagigheid van de ruimte ook kansen liggen en die leren vertalen naar nieuwe projecten.

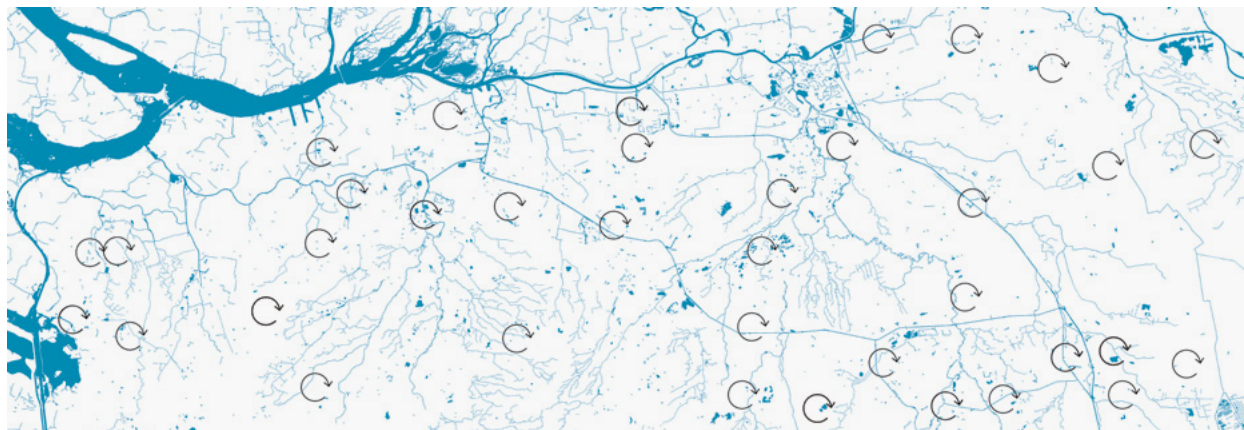
Maar hoe doen we dat dan? Hoe ziet een project eruit dat op een geïntegreerde manier naar een bepaalde plek, een welbepaalde set van condities kijkt? Stilaan wordt duidelijk dat een nieuwe generatie sleutelprojecten zich aandient: in het verleden keken we naar 'de dijk', 'de woonontwikkeling' of de 'stationsomgeving' als een type-opgave. In plaats daarvan bouwen we nu aan een nieuwe catalogus van strategische projecten die gelijktijdig antwoord bieden op meerdere transitie-opgaven.

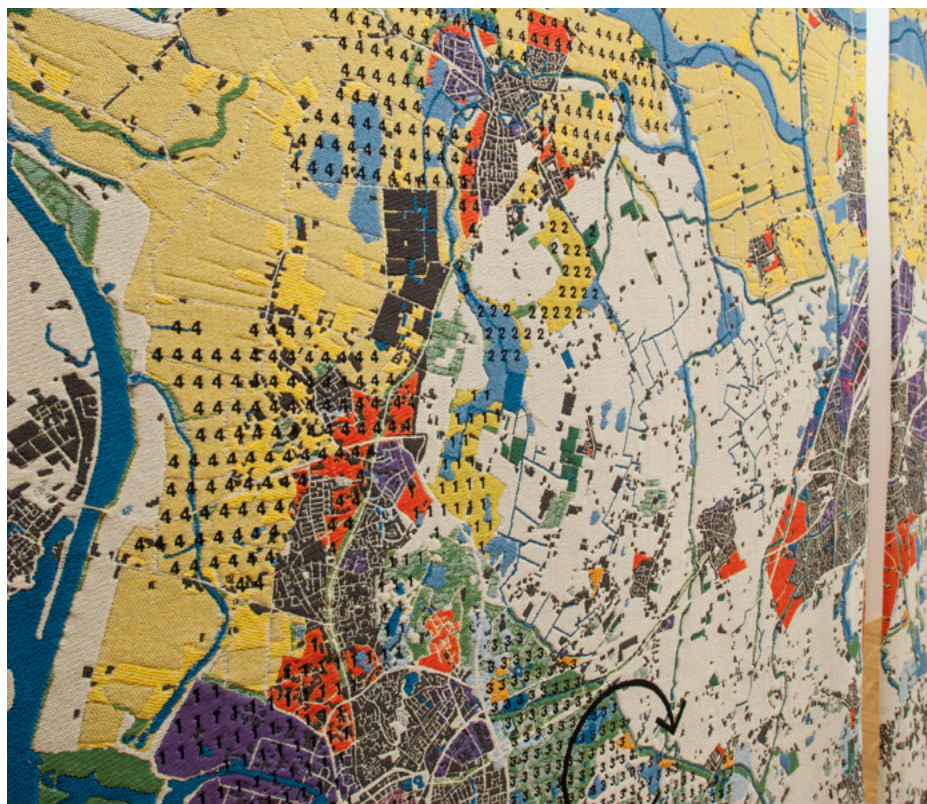
Een eerste keer dat we ons daar aan waagden was binnen het project 'Weven aan het stedelijk tapijt' voor BrabantStad, een samenwerking tussen de provincie Noord-Brabant en haar vijf grootste steden (Breda, Eindhoven, Helmond, 's-Hertogenbosch en Tilburg). In het kader van de IABR werd in 2014 het [Atelier BrabantStad](#) opgezet, waarbinnen curator Dirk Sijmons en ateliermeester Floris Alkemade LOLA Landscape Architects en Architecture Workroom Brussels uitnodigden om na te denken over de toekomst van de Brabantse steden als één netwerkstad.

Brabant wordt gekenmerkt door de kleinschalige fragmentatie van allerlei func-

ties – het lijkt bijna Vlaanderen, maar dan op zijn Nederlands. In plaats van in te gaan op thematische opgaven als de reconversie van de industrie, droogte of landschapsbouwende landbouw zochten we daarom naar projecten waar investeringen in bijvoorbeeld industrie of woonwijken ook de infiltratiepunten en koelingscorridors van de toekomst opleverden. Via een ruimtelijke analyse selecteerden we zes typeprojecten rond een combinatie van terugkerende condities en opgaven. Die projecten kunnen vervolgens vermenigvuldigd worden op de verschillende plekken in de provincie waar soortgelijke combinaties van condities en problematieken zich voordoen.

Binnen deze projecten maken we nieuwe constellaties van opgaven, die we ook vertalen naar nieuwe coalities van actoren. Middelen die door de waterschappen werden voorzien om aan het water te werken worden samengelegd met herstructureeringsmiddelen voor industriegebieden. We voeren niet een enkel pilootproject uit waarna je dan weet dat er nog dertig dergelijke projecten moeten volgen, maar werken aan een programma dat ineens op vele plaatsen tegelijk verandering mogelijk maakt.

Op deze manier ontstaat een onwaarschijnlijk mooi tapijtwerk van de tapijtmepool Brabant. Dat hebben we ook echt laten weven door het textiellab in Tilburg. Het hangt vandaag in het provinciehuis van Noord-Brabant, tussen de historische wandtapijten. De verdienste van dit tapijt is echter niet enkel symbolisch maar ook mobiliserend. De visualisatie van de opgaven rondom ieders woning of bedrijf zorgt enerzijds voor een bewustwording over wat moet gebeuren, maar anderzijds ook rond wat kan gebeuren en verbeteren. Op deze manier nodigt het tapijt uit tot gesprek.

Dat kan leiden tot mooie projecten. Zo vormen zich nieuwe coalities en komen er dynamieken op gang die ervoor zorgen dat het paard voor de kar wordt gespannen. Dat

gebeurde bijvoorbeeld in de Dommelvallei. Naar aanleiding van het project Brabantstad ontstond het burgerinitiatief '[Mozaïek Dommelvallei](#)' dat de watermachines van Brabantstad als leidraad gebruikt voor een samenhangende gebiedsontwikkeling langs de rivier de Dommel tussen Eindhoven en 's-Hertogenbosch.

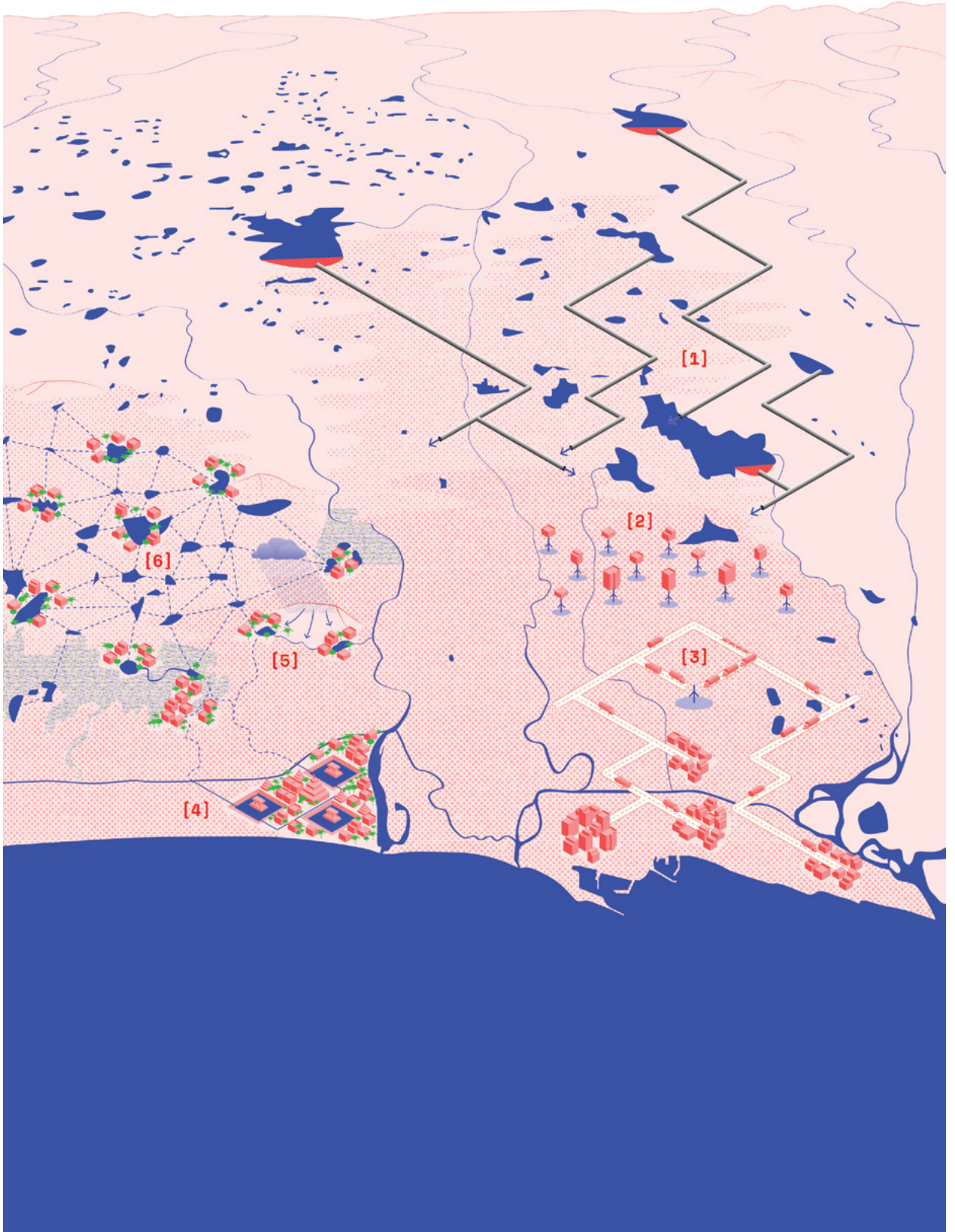
Deze nieuwe projecten kunnen enkel maar tot stand komen wanneer ze wortelen in een andere praktijk dan diegene die we vandaag kennen. Of we nu architecten, stedenbouwkundigen, waterbouwkundig ingenieurs of nog andere beroepen die zich bezighouden met de wateropgave zijn, we moeten anders gaan werken: meer vanuit een meerlagig begrip van de ruimte dan vanuit de verschillende hokjes waarin we zowel de ruimte als de opgaven dikwijls opdelen. De dijken en kanalen zijn niet langer alleen het vakgebied van ingenieurs, en de huizen daarnaast van architecten: een geïntegreerde aanpak vergt nieuwe rollen en samenwerkingen.

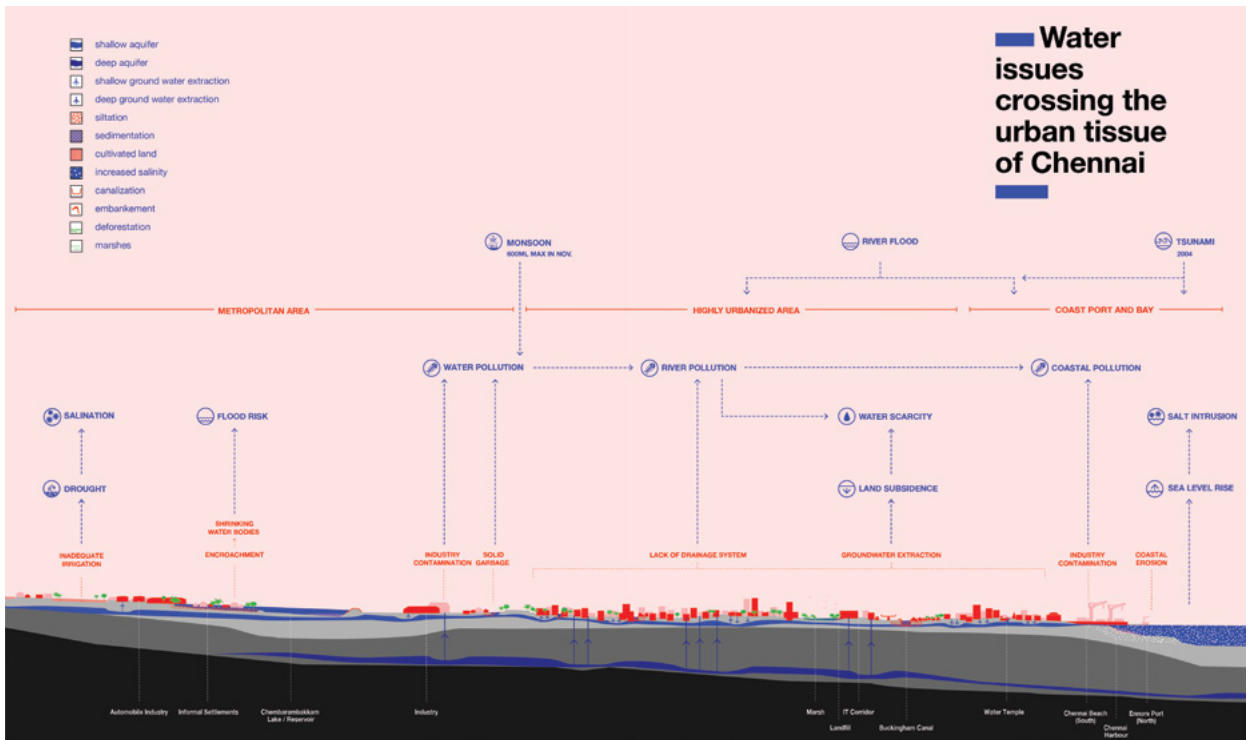
Dat wordt duidelijk in de strategie voor de waterhuishouding van Chennai die door het team rond ontwerp bureau Ooze is ontwikkeld binnen het eerder aangehaalde project '[Water as Leverage](#)'. De miljoenenstad Chennai is een stad die altijd nauw verbonden is geweest met het water. Ze ligt niet enkel aan de kust, maar ook in een gebied gekarakteriseerd door draslanden, moerassen en meren. Samen met grote bassins die zorgvuldig werden geïntegreerd in de vele tempels zorgde deze waterrijke omgeving voor het drinkwater van haar inwoners en de veestapel, en voor de irrigatie van de vel-

den. In tijden van overstromingen fungeerden de bassins van de tempels als buffer. Ook voedden ze de grondwatertafel door infiltratie. De meren, bassins en de kust waren met elkaar verbonden in een complex en fijnmazig netwerk van kanalen en rivieren.

Vandaag gaat Chennai echter gebukt onder een veelheid aan watergerelateerde problemen. Het is één van die plaatsen op de wereldkaart waar een doorgedreven verstedelijking het hardst geconfronteerd wordt met de risico's van een stijgende zeespiegel. Maar ook droogte, verzilting, vervuiling van oppervlakte-, oceaan- en grondwater, overstromingen van rivieren of ten gevolge van de moesson of van tsunami's, en ook een gebrek aan (zuiver) water zijn de stad niet vreemd. Nu het natuurlijk aanwezige water niet meer voldoet en niet meer wordt aangevuld, wordt water opgepompt. Hierdoor zakt de stad steeds dieper weg, waardoor vele van de problemen alleen maar toenemen. Chennai lijkt zo wel het armageddon van de waterproblematiek.

De snelle verstedelijking heeft de succesvolle waterbalans van de stad uit evenwicht gebracht. De uitdagingen waarvoor de stad gesteld wordt, zijn niet op te lossen door de constructie van een extra dijk

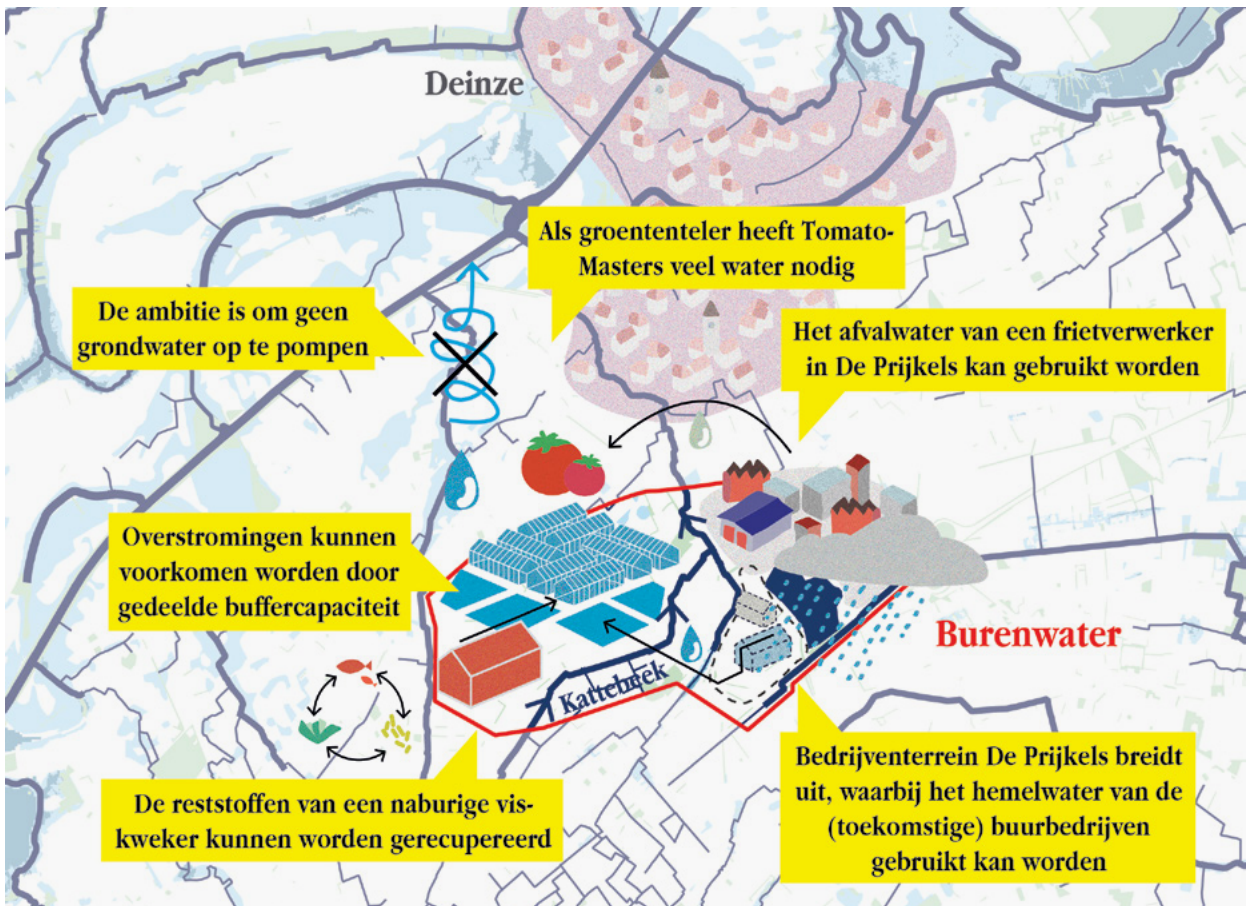

of een bijkomend kanaal. In plaats daarvan werd gewerkt rond het herstellen en verder uitwerken van het systeem van vijvers en bassins. Samen met de lokale gemeenschappen, voor wie deze plekken vaak een bijzondere en meerlagige betekenis hebben, wordt dit systeem herdacht. Dat vraagt niet zozeer om de technische uitwerking van het prototype van het perfecte bassin, maar om het op punt stellen van een aanpak die toelaat om te werken aan duizend bassins tegelijkertijd en zo de waterhuishouding in de hele stad op orde brengt. Duizend kleine projecten brengen zo samen een systemische verandering teweeg. The next big thing will be a lot of small things.

Binnen die nieuwe types projecten, en binnen die nieuwe praktijk wordt er gewerkt met coalities die dwars door de bestaande opdelingen snijden waarmee we onze ruimte nu organiseren. Zo is er het voorbeeld van tomatenkweker Tomato Masters uit Deinze die voor het telen van zijn tomaten ongelukkig veel water nodig heeft. In plaats van dat water op te pompen, maakte hij een afspraak met een nabijgelegen frietverwerker en een vissenkweker. Het restwater en bepaalde reststoffen van deze bedrijven vinden hun weg naar de tomatenkweker. Bij de uitbreiding van een nabijgelegen bedrijventerrein werd er verder voor gezorgd dat het

regenwater op de daken opgevangen wordt en zo ook gebruikt kan worden. Om al dat water op te slaan legt de tomatenteler een bassin aan dat ook kan ingezet worden als waterbuffer ter voorkoming van overstromingen.

Momenteel lukt het enkel om dit type synergieën en coalities te vormen door langs een heel aantal lokale en bovenlokale besturen te gaan, en door met elk van hen te onderhandelen. Om dit soort coalities sneller te activeren, zetten we rond verschillende gestapelde opgaven of mogelijke ruimtelijk-systemische synergieën een incubatorwerking op om ervoor te zorgen dat

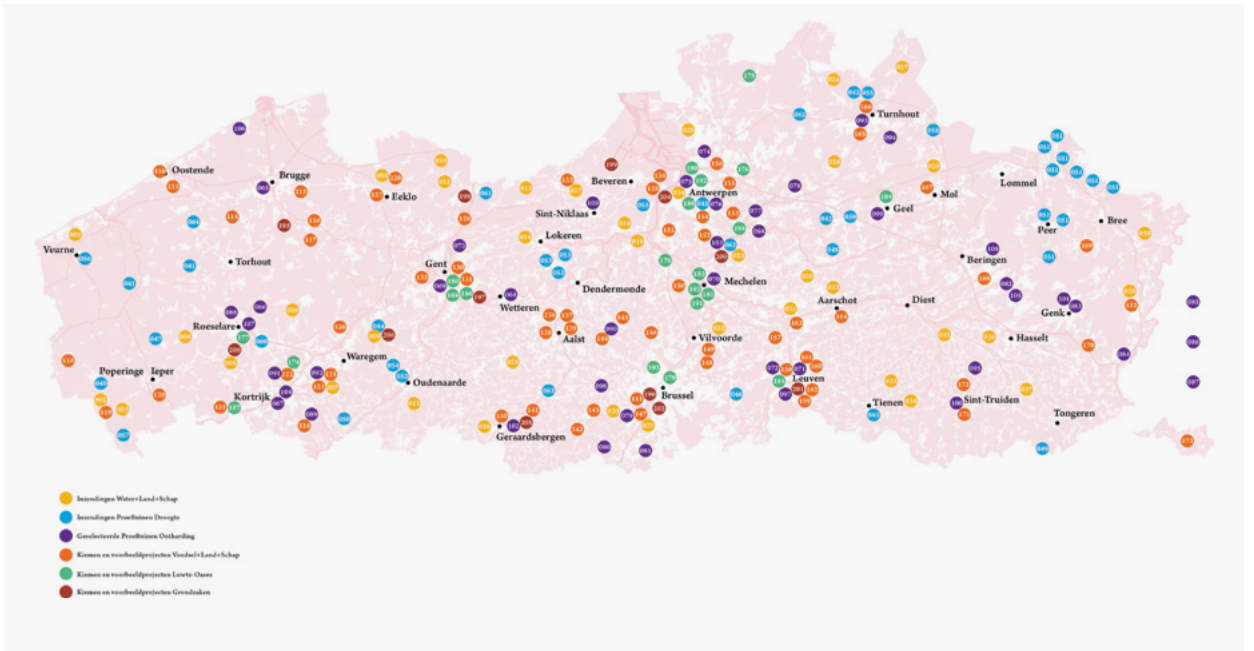
mogelijke partners elkaar sneller vinden en ook een omgeving krijgen waarin ze sneller een project kunnen opzetten én tot uitvoering brengen.

In het voorbeeld van de tomatenkweker is dit het transformatieprogramma '[Water+Land+Schap](#)'. In de nasleep van de – toen nog – uitzonderlijke droogte van 2017 werd dit programma goedgekeurd door de bevoegde minister. Het verzamelt een aantal bovenlokale instanties die elk op een andere manier geconfronteerd worden met de droogteproblematiek: de Vlaamse Land Maatschappij (VLM), de Vlaamse Milieu-maatschappij (VMM), het Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingonderzoek (ILVO), het Departement Landbouw en Visserij, Departement Omgeving, Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) en de Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek (VITO). Elk apart hadden ze slechts een deeltje van de oplossing in handen. We verkenden wat het op kon leveren als ze samen, vanuit een bundeling van hun kennis, instrumenten, capaciteit en middelen effectieve oplossingen op het terrein konden faciliteren. Samen schreven ze een programma en een oproep naar projecten uit.

Op die eerste oproep dienden liefst veertig lokale coalities een voorstel in waarvan er veertien werden geselecteerd. In een domein dat sterk top-down wordt georganiseerd en dat gericht is op het halen van bovenlokale doelstellingen betekent dat een hele omkering! Elk van de geselecteerde projecten werd daarna ondersteund door een programmateam binnen de overheid en door een kennisteam. Ook belangrijk: daarnaast werden er ook ontwerpadviseurs aangesteld die waken over de ruimtelijke kwaliteit van elke project.

Eén van de meest waardevolle aspecten aan dit opzet is dat al deze specialisten in gesprek gaan met een verscheidenheid aan lokale actoren. Experts die hebben berekend hoe de landbouw zich in 2050 moet organiseren om een algemene droogteproblematiek te vermijden gaan in gesprek met landbouwers die het moeilijk hebben om voorbij morgen te denken en te kijken. Dat levert een gesprek op waarin abstracte beleidsdoelstellingen vertaald moeten worden naar concrete praktijken en vice versa. Wanneer deze twee narratieven tot een begrip komen van elkaars ambities en bekommernissen is dat een belangrijke stap naar het aanpakken van de droogte.

'[Water+Land+Schap](#)' is een bijzonder en succesvol experiment, waarvan nu ook andere trajecten leren. Rond een aantal andere opgaven die spelen binnen de open ruimte, zoals bodemkwaliteit of de totstandkoming van voedselparken, zetten we mee vergelijkbare programma's op. Die komen samen in het '[Open Ruimte Platform](#)' waarin partners over de verschillende opgaven heen elkaar vinden om de open ruimte van morgen vorm te geven. Doorheen de diverse programma's maakten de vele projecten al een heel verschil in de Vlaamse open ruimte.

Daarvoor zijn nieuwe mechanismen, financieringslogica's en organisatievormen nodig

Wanneer de coalities achter projecten als 'Water+Land+Schap', 'BrabantStad' of 'Water as Leverage' aan de slag willen, vormt hun ongeziene samenstelling en combinatie van doelstellingen dikwijls de aanleiding voor een resem aan uitdagingen. Wanneer we terug willen gaan tot de haartvaten van het systeem, botsen we op de organisatorische logica's van dat systeem. Zo worden publieke budgetten toegewezen aan het aanpakken van specifieke, sectoraal bepaalde opgaven en worden ze nu samengelegd binnen een project met een veel bredere speelruimte. Burgers verenigen zich om samen met een nutsbedrijf te werken aan de afwateringsproblematiek in de wijk, maar hoe vind je een rechtsvorm die de collectieve drijfveer van omwonenden verzoent met de publieke en economische opdracht van het bedrijf? Deze uitdagingen laten echter ook zien hoe het herdenken van bestaande logica's en mechanismen kan leiden tot het bereiken van belangrijke maatschappelijke meerwaarde.

Zo wordt er elk jaar in Nederland 15.000.000.000 Euro – 15 miljard! – uitgegeven aan het onderhouden van de infrastructuur. Dat betekent dat er enorm veel geld wordt besteed aan het onderhouden van wat reeds bestaat. Dat inzicht leidde tot een coalitie van vijf Nederlandse steden (Almere, Leiden, Rotterdam, Zoetermeer en Zwolle), de zogenaamde '**Kopgroep Stedelijk Beheer**'. Samen onderzoeken ze op welke manier ze het onderhouden van de publieke infrastructuur zodanig kunnen aanpakken dat het kansen schept voor de transitie naar een duurzame leefomgeving.

Gewoonlijk volgt het onderhouden van de infrastructuur een vast ritme van dage-

lijks beheer (zoals het schoonmaken van de straten), van planmatig onderhoud (het uitkuisen van de riolering) en van groot onderhoud (de renovatie van de publieke ruimte in een hele wijk). Voor elk type infrastructuur wordt een specifiek ritme bepaald. Bij het onderhoud van de riolering duurt dat bijvoorbeeld 60 jaar, bij een betonweg 50 jaar. In beide gevallen moet daarvoor echter de straat worden opgebroken.

Het zou daarom efficiënt zijn de ritmes van deze ingrepen op elkaar af te stemmen. Het betekent minder werken, minder plankosten, een gebundelde opdracht aan studie-bureaus en aannemers, slechts één participatieperiode en dus minder uitgaven – tot wel 30% – én minder hinder. Het maakt daarenboven ook mogelijk om een geïntegreerd project te ontwikkelen. De heraanleg van de straat kan immers in zijn geheel worden herdacht. Hierdoor moet bijvoorbeeld voor het afvoeren van regenwater niet enkel naar de riolering worden gekeken, maar kan er ook gedacht worden aan de ontharding van de bestrating.

Het afstemmen van de vele onderhoudstaken vereist een overzicht van de geplande werken doorheen de stad. Dat is voor vele administraties geen eenvoudige taak. Het vraagt het in lijn brengen van een immens aantal Excel-tabellen en GIS-kaarten. Maar het maakt wel een integraal wijkbeheer mogelijk. In samenwerking met de 'Kopgroep Stedelijk Beheer' werkten we een aantal paden naar de 'wijk van de toekomst' uit waarin beheerstaken zo verknoopt worden met andere opgaven en investeringen dat ze een stimulans vormen voor de verduurzaming van de wijk. Met de publieke infrastructuur als hefboom wordt

een impuls gegeven aan de transitie van het hele stedelijk domein.

In Leiden bijvoorbeeld wordt de investering in het herstel van de riolering aangeprezen om verscheidene klimaatadaptieve maatregelen door te voeren: het centrale park wordt een regenpark, langs de woningen komen kleurrijke wadi's – op het eigendom van de woningcorporaties, maar onderhouden door de gemeente –, om zo een watersysteem te vormen dat afwatert naar de nabijgelegen singels. Daarvoor wordt een gedetailleerde kaart opgesteld met de

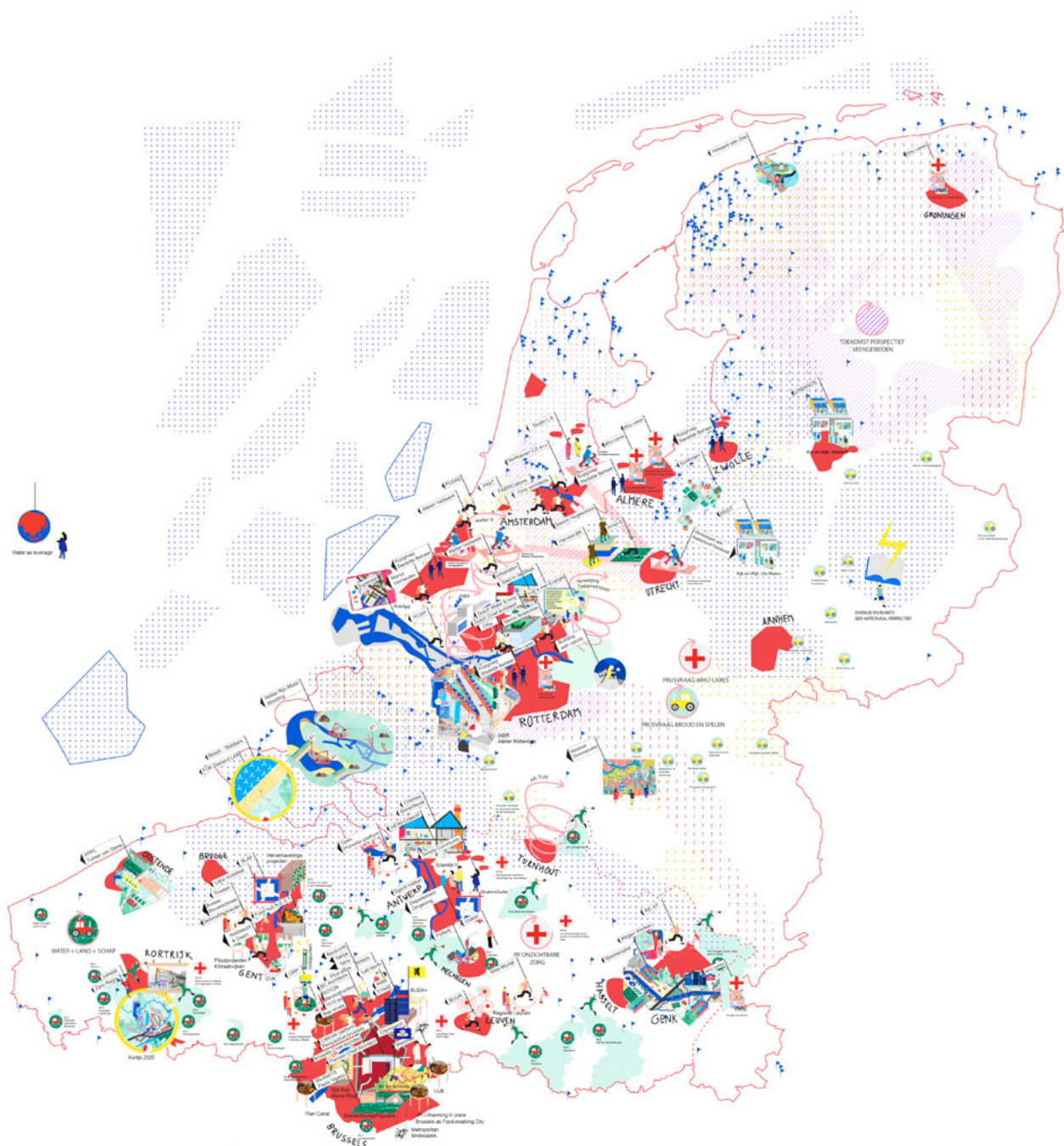
boomwortelgebieden, de reservatieruimte voor het warmtenet en grondwaterbuffers onder de bestrating. Kunnen we een dergelijk project nog ambitieuzer doordenken en ook hemelwater en grijs water opvangen en zuiveren om opnieuw te gebruiken in publieke gebouwen? Deze plekken worden zo de laboratoria voor water, maar ook voor circulaire economie en voedselproductie van de buurt. Door bestaande financiering en bestaande instrumenten anders te benutten, structureren we de verandering.

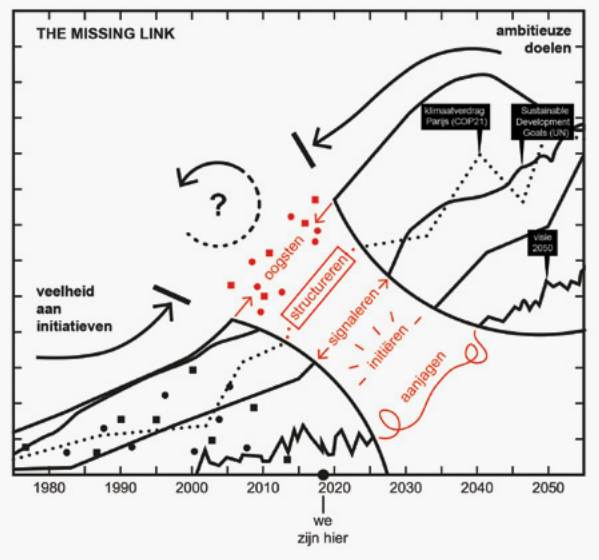
Wat de zoektocht naar nieuwe coalities en naar een nieuwe invullingen van bestaande mechanismes en logica's vooral duidelijk maakt, is dat we in het aanpakken van uitdagingen als de zeespiegelstijging voldoende buiten de gekende hokjes moeten denken. Dat is niet vanzelfsprekend in een systeem dat sterk georganiseerd is volgens sectoren en kennisdomeinen. Er is daarom minder nood aan planning, maar wel aan platformen die actoren verzamelen dwars over de sectoren heen. Platformen die verbanden kunnen onderzoeken en vanuit die verbanden (programma's van) nieuwe projecten, praktijken en coalities helpen vormen. Platformen die de opschaling, vermenigvuldiging en versnelling van de verandering kunnen organiseren.

Reeds in 2016 werd het werkveld van de delta in kaart gebracht met publicaties als '[Designing the Future](#)' en '[Lage Landen 2020-2100](#)'. In het kader van IABR-2018 werd vervolgens onder leiding van Architecture Workroom Brussels en in samenwerking met het Atelier Rijksbouwmeester, het Team Vlaams Bouwmeester en de IABR het '[Delta Atelier](#)' opgericht. Na een eerste oproep werden meer dan 50 praktijken uit de Rijn-, Maas- en Scheldedelta bijeen gebracht die werken rond de grote maatschappelijke transitie-uitdagingen zoals de omschakeling naar hernieuwbare energie, naar een circulaire economie of naar duurzame landbouw. Binnen het Delta Atelier gaan deze praktijken met elkaar in gesprek en worden kennis en inzichten gedeeld. Dat

PARIS

gebeurt zowel binnen thematische 'communities of practice' als rond transversale kwesties zoals bijvoorbeeld financiering of organisatievormen.

Het Delta Atelier is enerzijds platform voor kennisuitwisseling, maar gaat ook verder. Tijdens werksessies wordt vanuit die gedeelde kennis en ervaring besproken wat de volgende stappen binnen bepaalde transitie-opgaven moeten zijn. Deze werksessies vormen de aanleiding voor het opzetten van nieuwe coalities die hun schouders kunnen zetten onder nieuwe projecten. Via deze incubatorwerking wil het Delta Atelier helpen om door middel van concrete projecten te werken aan een duurzame delta.

Binnen deze werksessies nemen ruimte en ontwerp een centrale plaats in. De opgaven die de transitie ons stelt worden concreet op aanwijsbare plekken. Een ontwerpende attitude maakt het mogelijk om de uitdagingen op die plekken te laten zien. Net zoals het mogelijk is om de kansen te laten zien die er liggen wanneer we die ruimte anders organiseren of wanneer

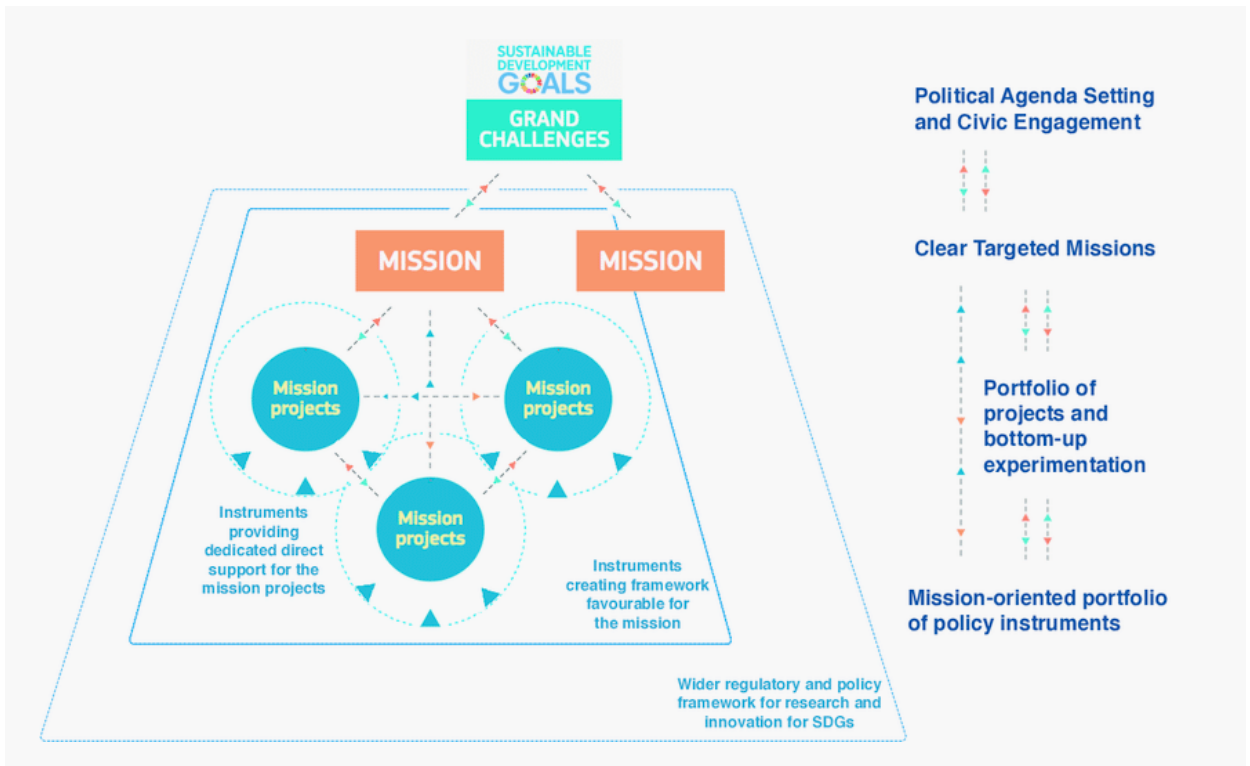
we verschillende uitdagingen samenemen. Ondanks alle complexiteit wordt het onderwerp van gesprek tastbaar. Ruimtelijk ontwerp maakt het zo mogelijk dat experts uit de verschillende transitiedomeinen, dat beleidsmakers en praktijkmensen, dat het brede publiek de uitdagingen verstaan en erover kunnen meespreken.

Op deze wijze neemt het Delta Atelier een cruciale rol op in de zoektocht naar de missing link. Het geeft enerzijds op een concrete wijze richting aan de veelheid aan initiatieven die de transitie moeten bewerkstelligen. Anderzijds is het Delta Atelier in staat om de lessen uit te praktijk niet enkel te capteren, maar ook om de opgedane ervaring in te zetten zodat innoverende praktijken zich als het ware kunnen vermenigvuldigen. Het Delta Atelier draagt, met ander woorden, bij tot de totstandkoming van een praktijk van verandering. Een praktijk die zich niet manifesteert in één enkel project, maar op alle plekken tegelijkertijd aan zet wil zijn.

We kunnen de wateropgave enkel vanuit de samenhang met andere opgaven aanpakken. Daarvoor zijn nieuwe types projecten nodig. Daarvoor zijn nieuwe praktijken nodig. Daarvoor zijn nieuwe coalities en processen nodig. Daarvoor zijn nieuwe mechanismen, financieringslogica's en organisatievormen nodig. Daarvoor zijn nieuwe platformen nodig. Al die vernieuwingen komen er echter niet vanzelf, laat staan dat ze automatisch

leiden tot een gecoördineerd plan van aanpak rond de waterproblematiek in het licht van de klimaatverandering.

Om al deze elementen operationeel te krijgen kunnen we de wateropgave benaderen als een missie. Een missie stelt een duidelijk objectief dat al dan niet wordt gehaald. Een objectief waar we samen naartoe kunnen werken. Het gaat dus niet om het formuleren van een al te brede, abstracte

uitdaging of het opzetten van een verzameling sectoraal bepaalde projecten. De inhoudelijke missie komt op de eerste plaats en een diverse groep betrokkenen verzamelt zich rond deze missie om er aan te werken. De wateropgave benaderen als een missie vereist dus een nauwe samenwerking tussen de bestaande structuren en niet de opdeling van een opgave over bestaande kokers. Een missie wordt per definitie aangepakt over verschillende sectoren, actoren en disciplines heen.

Het is een dergelijke aanpak die er voor heeft gezorgd dat er mensen op de maan hebben kunnen staan. Naar analogie daarvan spreekt de econome Mariana Mazzucato dan ook over zo een missie als 'een moonshot'. Met het oog op het aangaan van de grote transitie-uitdagingen van deze tijd, pleit zij voor het formuleren van duidelijke missies. Op vraag van de Europese Commissie, werkte zij daarvoor ook een model uit dat geïntegreerd wordt binnen de volgende generatie Europese onderzoeksprojecten.

Mazzucato benadrukt daarbij ook dat het formuleren van missies zuurstof kan geven aan de manier waarop we gewoon zijn te werken. Missies dwingen ons om op een nieuwe wijze naar een opgave te kijken

waardoor nieuwe bestuurlijke en organisatorische verbanden worden gelegd. Maar er is meer. Ze zorgen ook voor een kruisbestuiving tussen de kennis en ervaringen van verschillende domeinen. Ze zorgen ervoor dat er nieuwe investeringsopportunities ontstaan en dat er doorheen de hele maatschappij een wervende dynamiek groeit rond het thema.

Wat we kunnen leren van de verschillende projecten die ik in dit essay heb aangehaald is dat we nood hebben aan een moonshot om onze delta veilig te stellen. Enkel wanneer we ons met zijn allen samen inzetten om de waterproblematiek aan te pakken zijn we in staat om de projecten, praktijken, coalities, processen, mechanismen, financieringslogica's, organisatievormen en platformen te ontwikkelen die we daarvoor nodig hebben. Enkel zo kunnen we werken aan de opgaven die de klimaatverandering ons stelt. Aan het werk!

Joachim Declerck (1979, Kortrijk) is ingenieur-architect en oprichter en partner van Architecture Workroom Brussels (AWB)— Europese denk-en-doe-tank voor innovatie op vlak van architectuur, stedelijke en territoriale ontwikkeling. Hij is sinds 2014 gastprofessor aan de Universiteit Gent (BE). De rode draad in zijn werkzaamheden is de inzet van ontwerp en ruimtelijke ontwikkeling als hefboven voor het realiseren van belangrijke maatschappelijke transities. Declerck studeerde af aan de Universiteit Gent (België). Later volgde hij de internationale postdoctoraal opleiding aan het Berlage Instituut in Rotterdam. Hij bleef van 2005 tot 2010 verbonden aan dit instituut, vanaf 2008 leidde hij er het professionele onderzoeks- en ontwikkelingsprogramma. Hij was namens het Berlage Instituut co-curator van de 3e IABR, *Power – Producing the Contemporary City* (2007), en van de tentoonstelling *A Vision for Brussels – Imagining the Capital of Europe* (2007). In 2010 richtte hij samen met Roeland Dudal de denk-en-doe-tank Architecture Workroom Brussels op als platform om de ruimte en condities te scheppen voor vernieuwende architectuur en voor ontwerpend onderzoek. Daarbinnen focuste hij op langere strategische werklijnen zoals visionaire woningbouw, productieve landschappen, zorgzame buurten en de productieve stad. Declerck was curator van de tentoonstelling Bou-

wen voor Brussel – Architectuur en Stedelijke Transformatie in Europa (2010). Hij was lid van het curatorteam van de 5e IABR, *Making City* (2012), van het Belgisch paviljoen op de 13e architectuur biënnale van Venetië getiteld *The Ambition of the Territory* (2012), van de dubbelbiënnale IABR-2018+2020 *The Missing Link / You Are Here* (2018) en van de Brussels Urban Landscape Biennale: *Rising Waters* (2018). Hij was als Ateliermeester betrokken bij verschillende IABR-Ateliers: *Atelier Brabantstad* (2012), *Atelier Utrecht* (2016), *Atelier Rotterdam* (2017), *Atelier Oost-Vlaams Kerngebied* (2017). Declerck nam –al dan niet binnen dat curatorschap– de rol op van programator en moderator, zoals bijvoorbeeld tijdens *Atelier Vlaanderen als Ontwerp* (2012-2013), de *Designing the Future* sessies (2016-2017) en de *World Transformation* sessies (2018), waarbinnen hij vanuit ontwerpend onderzoek en kennisdeling bijdroeg aan het brede maatschappelijke debat, aan de professionele praktijk en kennisontwikkeling, en aan de vernieuwing van stadsontwikkeling en beleid. Via het Open Ruimte Platform en de Open Ruimte Beweging ontwikkelde hij mee de methodiek voor het uitzetten van transformatieprogramma's, waarvan het programma *Water+Land+Schap* (2017) het eerste operationele voorbeeld is, gevolgd door de *Proeftuinen Ontharding* (2018, 2019) en de *Proeftuinen Droogte* (2019).

Architecture Workroom Brussels (AWB) is een think-and-do tank voor innovatie binnen de architectuur, stedenbouw en andere aan de ruimtelijke ontwikkeling verwante disciplines. Door ontwerpers in allianties te betrekken bij het planningsproces, bouwt Architecture Workroom aan een context voor vernieuwing binnen de ontwerp praktijk. Tegelijk promoot ze hiermee de rol en betekenis van ruimtelijk ontwerp in het formuleren van noodzakelijke, innovatieve antwoorden op de maatschappelijke vraagstukken van een stedelijke wereld.

AWB bouwt in samenwerkingsverbanden aan nieuwe kennis, coördineert ateliers van ontwerp onderzoek, reikt nieuwe werkvormen en culturele settings aan en presenteert de resultaten aan het publiek, steeds om de maatschappelijke betekenis en rol van het ruimtelijk ontwerp te versterken en vernieuwende ontwerp principes in relatie tot maatschappelijke uitdagingen te ontwikkelen. Het pendelen tussen vraag en antwoord en het opnemen van verschillende rollen en posities in vernieuwingsprocessen stelt AWB in staat om te functioneren als inhoudelijke gangmaker.

AWB zet de culturele ruimte in voor de noodzakelijke vernieuwing van de ontwerp praktijk. Hiermee neemt AWB in Brussel en Vlaanderen een unieke positie in. AWB situeert zich expliciet in het speelveld tussen de professionele actoren en

het culturele debat en treedt hierbij op als koppelaar, aanjager en inspirator. AWB kan als culturele operator vanuit een onafhankelijke positie en maatschappelijke betrokkenheid handelen. Bovendien is cultuur een ideale drager voor beeldingskracht. Complexe, maatschappelijke en ruimtelijke kwesties worden herkenbaar en bespreekbaar gemaakt, wat bijdraagt tot een grotere betrokkenheid van een ruimer publiek. Meer en meer evolueert de positie van AWB van curator op projectmatige basis naar facilitator van een cultureel innovatieplatform of 'maatschappelijke werkplaats'. In verschillende projecten zet AWB de culturele context in als buitenruimte voor inhoudelijke vraagstukken, als forum om verspreide opgaven in kaart te brengen en als platform voor andere innovatieve praktijken. You Are Here 2018 bood –als tegenhanger van de Rotterdamse Architectuurbiënnale– ruimte aan een eerste fysieke werkplaats en tilde zo de langjarige missie van AW naar een nieuw niveau.

Delta Atelier

Nederland, Vlaanderen en Brussel maken samen deel uit van een en hetzelfde unieke ruimtelijk systeem in de delta van Rijn, Maas en Schelde: een dicht verstedelijkt gebied dat een belangrijke rol speelt in de wereldeconomie. De omwentelingen en transitieën waar we nu en in de komende decennia voor staan zullen zich hier op een eigen, bijzondere manier manifesteren en dus ook om specifieke ruimtelijke strategieën vragen. Het is dan ook logisch om op dit schaalniveau samen te werken. Het Delta Atelier is een kennis- en actieplatform van gelijkwaardige partners waarin nu al meer dan 50 ontwerpers, overheden, burgerinitiatieven en lokale organisaties samenkomen en op innovatieve manieren werken aan de verduurzaming van de stadslandschappen in onze gezamenlijke delta. Het oppakken van opgaven op vlak van energie, mobiliteit, voedsel, productie, zorg en klimaat vereist dat we verbindingen weten te bouwen tussen de nog abstracte doelstellingen, beleid, kennis en middelen enerzijds en de innovatie- en realisatiekracht van lokale coalities anderzijds.

Dit essay is een herwerking van de keynote lezing die Joachim Declerck op 14 november 2019 gaf op het Delta Congres te Goes op uitnodiging van de Deltacommissaris.

Auteur
Joachim Declerck

Tekst- en beeldredactie
Dieter Bruggeman
Hanne Mangelschots

Grafische vormgeving
Vrints-Kolsteren

Beelden
Alle afbeeldingen door AWB behalve p.5 (Studio Claerhout), p.10 (Tim Van de Velde), p. 16 (FABRICations), p.19 en p.22 (Bob Van Mol) en p. 25 (Michal Miedzinski en Mariana Mazzucato).

Architecture Workroom Brussels (AWB)
www.architectureworkroom.eu

Delta Atelier
www.deltaatelier.eu

juni 2020

